

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ЕТНОЛОГИЯ“

НАЙДЕН НИКОЛАЕВ ЙОТОВ

РИТУАЛИ НА ВСЕКИДНЕВИЕТО

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен “доктор”

Област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

Докторска програма „Етнология“

Научен ръководител:

Проф. д.н.к. Мария Шнитер

София,

Пловдив

2023

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедра „Етнология“ към Философско-исторически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, проведено на 29.05.2023 година.

Дисертационният труд „Ритуалите във всекидневието“ е с общ обем от 299 страници (увод, пет глави, изводи, петнадесет приложения и библиография). Библиографията включва общо 273 източника, от които 41 заглавия на български език, 104 на английски, 3 на немски, 4 на италиански, 2 на испански и 1 на френски.

Състав на научното жури:

Външни членове за Пловдивския университет:

- 1. Проф. д.н.к. Маргарита Николова Карамихова**
- 2. Проф. дфн. Николай Георгиев Папучиев**
- 3. Проф. д-р Владимир Георгиев Пенчев**

Вътрешни членове за Пловдивския университет:

- 1. Проф. д.н.к. Мария Антонова Шнитер**
- 2. Доц. д-р Елена Стоянова Събева**

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на **18.09.2022** г. От 13 ч. в 315 с.з., Ректорат на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Материалите по защитата са на разположение в Катедра „Етнология“.

СЪДЪРЖАНИЕ

АВТОРЕФЕРАТ 1

СЪДЪРЖАНИЕ 3

1.	СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	4
2.	ВЪВЕДЕНИЕ В ТЕМАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ	7
3.	СТРУКТУРА И КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	10
3.1.	ПЪРВА ГЛАВА: Р И Т У А Л	12
3.2.	ВТОРА ГЛАВА: РИТУАЛИТЕ И ВСЕКИДНЕВИЕТО	14
3.3.	ТРЕТА ГЛАВА: ОРГАНИЗАЦИИ	16
3.4.	ЧЕТВЪРТА ГЛАВА: ПРОИЗХОД И СЪЩНОСТ НА ВАЛДОРФСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ	19
3.5.	ПЕТА ГЛАВА: АНАЛИТИЧНИ ПОДХОДИ КЪМ РИТУАЛИТЕ ВЪВ ВСЕКИДНЕВИЕТО И ПРАЗНИЦИТЕ ОТ ГОДИШНИЯ КАЛЕНДАРЕН ЦИКЪЛ В СОФИЙСКОТО ВАЛДОРФСКО УЧИЛИЩЕ „ПРОФ. НИКОЛАЙ РАЙНОВ“ (СВУ)	21
3.6.	ЗАКЛЮЧЕНИЕ	25
4.	ПРИНОСНИ МОМЕНТИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	28
5.	ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	31
1.	ИЗПОЛЗВАНА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА	31

1. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

Етапи на написване Изследователски въпрос

Структура на изложението

Актуалност на темата

Терминологичен апарат (по азбучен ред)

Цели и задачи

Причини за написване

Методология

Методи и подходи

Етнография

Първа глава. Ритуал

1.1. Увод

1.2. Антропология на социалните практики и символичното действие

1.3. Видове ритуали

1.4. Структура на ритуала и ритуалните процеси

1.5. Перформативната теория като контрапункт на ритуала

1.6. Заключение

2.0. Втора глава. Ритуалите и всекидневието

2.1. Всекидневни ритуали – дифузни форми на социалност

2.2. Социологически подходи към всекидневието.

2.3.1.1. Феноменология, опит, смисъл и социална активност

2.3.1.2. Тук-и-сега, всекидневна реалност

2.3.1.3. Всекидневната реалност като социален факт

2.3.1.4. Конструирана реалност

2.3.1.5. Феноменологията и разнообразието

2.3.1.6. Етнометодология. Основни идеи и практики

2.3.1.7. Експериментите на Гарфинкъл и ритуалите във всекидневието

2.3.1.8. Методология

2.3.1.9. Етнографията като метод за разбиране на всекидневието на друга култура

2.3.1.10. Включено наблюдение като метод в етнографията

2.3. Заключение

3.0. Трета глава. Организации

3.1. Изследвания на организационната среда

- 3.3. Проучвания на организационни процеси и неформални отношения
- 3.4. Структура и култура
- 3.5. Училищната култура
- 3.7. Укрепване на училищната култура чрез ритуали, традиции и общност
- 3.8. Антропология на работното място.
- 3.8.1. Ритуалът като конституиращ елемент на организационната култура
- 3.8.2. Ролята на ритуалите в образованието
- 3.8.2.1 Ритуал и училище
- 4.0. Четвърта глава. Произход и същност на валдорфското образование
- 4.1. Възрастови групи и процеси. Ритуално израстване/трансформиране на Аз-ът. 0-7-14 години
- 4.2. Тройният човек (дух-душа-тяло и мисъл-чувства-воля)
- 4.3. За Щайнер, методиката и особеностите на училището/детската градина
- 4.5. Рождени дни в Щутгарт
- 4.6. Наблюдение на дете
- 4.7. Годишен календар на СВУ Проф. Николай Райнов – София
- 4.8.1. Великден/пролет
- 4.8.2. Еньовден/лято
- 4.8.3. Откриване на учебната година /Есен.
- 4.8.3.1. Михаил или Ден на смелостта /Есен
- 4.8.3.2. Мартин/Празник на Светлината/Есен
- 4.8.3.3. Разходка с фенер на “Мартин“
- 4.8.4. Адвент/Зима
- 4.8.4.1. Рождество/Зима
- 4.8.4.2. Празник на свещите/Зима
- 5. Пета глава. Аналитични подходи към ритуалите във всекидневието и празниците от годишния календарен цикъл в софийското валдорфско училище „Проф. Николай Райнов“ (СВУ)
- 5.1. Вместо въведение
- 5.2. Световната класна стая. Образованието като вписване в космоса.
- 5.3. Фестивали, празници и ритуали – граници и същност
- 5.3.1. Утринен стих
- 5.4. Ритъм. Рутината. Ритуал.
- 5.5. Други практики с ритуален характер в СВУ
- 5.6. Сезонните действия като символи и знаци
- 5.6.1. Масата на сезоните
- 5.7. Ритуалите като правила
- 5.8. Годишен празничен календар
- 5.9. Сезоните на Валдорф
- 5.9.1. Откриване на учебната година/есен
- 5.9.2. Михаил или Ден на смелостта /Есен
- 5.9.3. Празник на Светлината/Мартин/есен
- 5.9.3.1. Разходка с фенер на “Мартин“
- 5.9.4. Адвент, Коледа/зима
- 5.9.5. Празник на свещите/зима
- 5.10. Всекидневни ритмични и ритуални практики
- 5.10.1. Учебен ритуал: Евритмия
- 5.10.2. Наблюдение на дете
- Изводи
- Критически бележки и препоръки
- Цитирана литература
- Списък на фигурите
- Списък на приложенията

ВЪВЕДЕНИЕ В ТЕМАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ

По време на своето петгодишно изследване и работа с валдорфската общност в България се фокусирах върху четири основни направления. **Първо**, участвах в пряка работа с учениците като техен учител, наблюдател в учебните часове и организатор на учебния процес. **Второто** направление беше свързано с дейностите на учителската колегия, където участвах активно в учителските съвети и всички общи събития, и дискусии относно развитието и стратегията на училищната общност. **Третото** направление беше срещи с родителите и вникването в разбирането им за тяхната роля в живота на училището и детската градина. **Четвъртата** област се оказа най-предизвикателна, тъй като трябваше да поддържам здравословна научна дистанция като изследовател в процеси, в които участвах като наблюдател или дори като съорганизатор. Балансирането на участието и наблюдението беше необходимо, за да се запази автентичността на изследваните и докладвани процеси. Данните, събрани в тези случаи, са получени с “минимални лични пристрастия, които изследователят сам си е наложил”.¹

Важно е да се отбележи, че валдорфското училище в София, със своя троичен организъм от деца, родители и учители, е уникална общност, която не може лесно да се сравнява с никое друго училище в България по отношение на подхода към образователния процес. Моето изследване се фокусира върху валдорфската общност, която е разнородна група с различни вярвания и практики. Стремя се да анализирам доколко поведението на тези индивиди и социалните ситуации, в които ги наблюдавам, съответства на техните собствени интерпретации и разбиране за идентичността на групата. Въпреки различията в гледните точки, валдорфските родители и учители споделят силно чувство за идентичност и обща цел да поставят нуждите на детето винаги преди всичко останало.

Стигам до един междинен извод, че символичното действие е широко разпространено както в религиозните ритуали, така и в играта, и спорта. В действителност, можем да намерим сходства между тези различни видове дейности – ритуали, игри, спортове – те могат да бъдат разглеждани като културни явления, които имат значение за хората, които ги практикуват. Всички те имат определени правила и символични смисли, които се развиват и променят във времето и в различните контексти. Ритуалите обикновено имат религиозно или магическо значение и се изпълняват в определени ситуации и на определени места като бракове, кръщения и погребения. Те имат за цел да подчертаят

¹ Brewer, John D. *Ethnography*. Philadelphia: Open University Press. 2000, p.10.

важността на даден момент или да утвърдят връзката между хората и техните общности. Ритуалите също така могат да имат и терапевтична функция, като помагат на хората да се справят със загуба или травма. Свободните игри от друга страна, въпреки правилата, не са толкова стриктни, колкото ритуалите. Те могат да бъдат индивидуални или колективни и често са свързани със забавление и развлечение. Въпреки това, игрите могат да имат и по-сериозни функции като учене и развиване на умения, сътрудничество и конкуренция. Спортите също са игри, но са по-структурирани и имат по-строги правила. Те често се асоциират със здравословен начин на живот и физическо здраве. Спортите могат да имат и социална функция, като укрепване на връзките между хората и подобряване на комуникацията и сътрудничеството.

Всички тези дейности имат своите символични смисли и правила, които помагат да се утвърдят връзките между хората и да се изразят важни за тях идеи и ценности. Те са важна част от културата и имат голямо значение за нашето разбиране на света и себе си. Смятам, че в съществуващата литература има разногласие между антрополозите по отношение на терминологията, методологията и интерпретацията на резултатите в антропологията на ритуала. Въпреки че описанията на практиките могат да ни дадат представа за определени универсални характеристики на ритуала, те не достигат до ясен теоретичен модел за определяне на този феномен.

От гледна точка на изследовател на тези процеси мога да кажа, че човешката дейност е склонна да се формализира с цел създаване на очакване за нещо познато и следователно прието от общността. Повтарянето на определени действия води до навик при предаване и приемане на съобщенията, които в крайна сметка представляват всички форми на комуникация. Управлението на системата от очакванията изгражда социалния консенсус и е основа за един по-голям хабитус. Когато този навик стане рутинен, профаниран, всекидневен и демистифициран, съдържанието му се опразва и в него вече се вижда само нормативното и формалното. Въпреки това, понякога тези "празни" форми като наследство и традиция се превръщат в централна тема за интерпретация и свръхинтерпретация, което от своя страна води до връщане към корените.

Този процес обикновено е спекулативен и субективен и не може да се определи като легитимен от научна гледна точка. Той е дело на конкретна творческа воля и интенция. **Възвръщането на съдържанието е възможно чрез ритуализиране на действието, с което отново му придаваме смисъл. Тук идва ритуалът с неговата организираща роля на**

сакрализиране чрез символно означаване и възобновяване на нормата. Този процес представлява нов цикъл по установяване на навика и превръщането му в рутина, която отново ще доведе до опразването на съдържанието и формалното му приемане. Смятам, че това е нормативен и важен процес в културното развитие на обществата.

Сред главните цели и задачи на този дисертационен труд са:

- Да направя обстоен преглед на литературата на теорията на ритуалите, като проследя необходимите ми за работата нейни интерпретации и приложения в училищната среда.
- Да анализирам културното значение на всекидневните практики и взаимодействия в контекста на изследваната общност, с акцент върху средата на валдорфското училище.
- Да проведе теренно проучване под формата на наблюдение на участници и интервюта за събиране на данни за специфичните ритуални практики на валдорфското училище, както и как те се преживяват и интерпретират от различни заинтересовани страни в общността.
- Да подложа на критичен анализ събрания теренен материал, като използвам теорията на ритуалите като рамка за разбиране на значенията и функциите на наблюдаваните практики.
- Да обобща констатациите от изследването в задълбочен казус за ритуалите и практиките на валдорфското училище, подчертавайки уникалните елементи на неговата ритуална култура и връзката му с по-широкия организационен контекст.
- Да идентифицирам възможностите за трансфер на “добри практики“ и тяхната приложимост в различни организационни контексти, въз основа на резултатите от изследването и анализа.
- Да изследвам връзката между всекидневните ритуали и училището като институция и тип организация в контекста на валдорфската педагогика и създаване на традиция на изследване в тази област.
- Да–поставя под въпрос традиционната дихотомия между религиозни и светски ритуали и да предоставя нов поглед върху ритуалите във всекидневието. Това включва подчертаване на потенциала за ритуализация в светски дейности, които често се пренебрегват от изследователите в областта.

- Да представя специфичната атмосфера на софийското валдорфско училище (СВУ), което е тясно свързано с педагогическите принципи на Рудолф Щайнер и успява да процъфтява и да се развива през годините. Изследването ще разгледа факторите, които допринасят за успеха и устойчивостта на училището в динамичния свят на образованието. Ще анализирам специфичните методи на обучение, културата и общността, свързани с валдорфската педагогика, които се прилагат в СВУ, и как те са допринесли за актуалността и ефективността на училището днес.
- Да идентифицирам „добрите практики“ във валдорфската педагогика и проуча тяхната преносимост в други образователни среди. Това ще помогне за разширяване на знанията и разбирането на ефективните методи на преподаване и обогатяване на образователните практики като цяло.

На дело работата представлява изследване на среда, наситена от смисли, характерни както за нея, така и за макрорамката, от която е част самото училище.

Забележка: Тази дисертация няма за цел да прави характеристика на българската образователна система. Приемам, че има достатъчно изписани трудове и нормативни актове, които са на разположение на всекиго и считам това за част от културата на заинтересования читател на този текст. В това число и от неговия личен опит като част от тази система. Освен това сред целите на текста не е да прави сравнение между педагогиките от *Новото образование*. За това също има отделни трудове².

2. СТРУКТУРА И КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Текстът се състои от пет глави, всяка от които въвежда нов елемент от изследователския въпрос, добавя към предишния и отваря път за следващия. Залагам на интердисциплинарния подход, необходим при всеки анализ на проявленията на културните процеси.

Изложението в това изследване започва с панорамното представяне на основните научни школи за ритуала отначало в историческа перспектива, а сетне и в образователната среда в **първа глава**. Направен е преглед на класическите и по-актуалните концепции,

² Вж. *Педагогиката от края на XIX и началото на XX век* (Реформаторска педагогика) Монография, Колева, Мариела Тодорова, Рецензенти: проф. дпн. Албена Чавдарова, проф. д-р Маринела Михова, ISBN 978-954-471-548-9, Изд. Либра Скорп, 2019 г.

които насочват към главната ни тема. В края на тази част е отделено сериозно внимание на приносите на Виктор Търнър, Клифърд Гиърц и Роналд Граймс към съвременните антропологични и социологически изследвания на процесите в обществото при изследването на ритуала, както и някои техни последователи.

Във **втора глава** фокусът ми пада върху социологическия прочит на теориите за всекидневието, респективно на тяхната приложимост в рамките на това изследване. Специален акцент е отделен на феноменологията и етнометодологията като основни работни инструменти при анализа на всекидневието, което разглеждам като **конструирана реалност, която се насища със собствени смисли**; изясняване на методологията и подходите към изследването, през навлизане в особеностите на училищната среда като институция и фабрика за идеи, до излагане на основните тези за организационната култура в **трета глава**, където представям най-съвременните и влиятелни теории, които кореспондират със задачите на изследването. Целта е формулирането на един сравнително нов начин за осмисляне на ритуалното, във връзка с неговите **всекидневни измерения като симбиотично съществуващи, а не като противоположни**, както традиционно се гледа на тях (сравни празник-делник, свещено-профанно).

В **четвърта глава** предоставям панорама на антропософския експеримент, наречен валдорфска педагогика, прилаган успешно в системата на началното и средното образование в България повече от десетилетие. След това ще обърна внимание на изграждането на *всекидневния ритъм* и ще разгледам отстрани и отвътре най-характерните церемонии и рутинни действия и най-вече тези, които стигат до степен на *ритуализация*.

Пета глава е посветена на анализа на *всекидневието* и *празниците* в годишния календарен цикъл на софийското валдорфско училище „Проф. Николай Райнов“, съобразно теоретичната рамка на изследването. Въоръжени със семиотично-феноменологично-етнологичките лещи ще разбера как **от рутината на всекидневието във валдорфското училище произлиза сакрализирана реалност чрез цикличното повторение и символно остойносттаване на извършваните действия.**

В сърцето на ритуала се съдържа навикът и като метафора за знанието той се препредава в общността. Само като изследваме и разберем как ритуалите оформят културата на *всекидневието* в една институция, е възможно да разкрием и отделим от другите практики общото в *смислопораждането* и ритуализирането на всекидневието в *организациите*.

3.1. ПЪРВА ГЛАВА: Р И Т У А Л

Предметът на тази глава е ритуалът заедно с неговите значения, функции, произход и разнообразие. Ще анализирам елементите, които съставят ритуалния комплекс, като смятам, че тези практики не се ограничават само до религиозния контекст, а са присъщи на много и различни аспекти от човешкия живот. Ритуалите са своеобразни изпълнения, които имат за цел да свържат участниците³ с невидимия свят⁴ и могат да се използват като инструмент за установяване на взаимоотношения и постигане на влияние. Фокусът при изучаването на ритуалите в последните години се измества от религиозния дискурс към техния светски характер, където те продължават да функционират като дълбинни структури на социална организация и пресъздаване на света, което може да наподобява свещеното. Убеден съм, както впрочем и много съвременни, и класически антрополози, че значителна част от човешкия живот е „ритуализирана“. За мен няма съмнение, че социалните групи и отделните индивиди участват в ритуализирани взаимодействия. В полето на религията ритуалите могат да бъдат определени като действия, които свързват индивида с божественото или свещеното, но те не са единственият фактор, който поддържа вярата. Важно е да се има предвид, че ритуалите могат да бъдат използвани и в други контексти, като например за изразяване на културна идентичност и укрепване на общностните връзки, а не само за религиозни цели. Стенли Тамбия заявява: „...културно изградена система от символична комуникация. Състои се от цветисти и подредени последователности от думи и действия, често се изразяват чрез множество средства, чието съдържание и подреждане се характеризират в различна степен по формалност (конвенционалност), стереотипност (твърдост), кондензация (синтез) и излишък (повторение)“⁵.

Ритуалите могат да се разглеждат като въплътени жестове, които предават вътрешните когнитивни или емоционални състояния на изпълнителите. Граймс твърди, че жестовете функционират като телесни метафори, които разкриват идентификациите, направени от изпълнителя. Един „виртуален“ жест може да създаде съответни модели на мислене и чувства, както и укрепването на определени ценности. Освен това може да се приеме, че **ритуалите са жестови въплъщения на доминиращите метафори на**

³ За разграничаването на креативните и комуникативните моменти в ритуала срв. Георгиев М., 2002

⁴ В това число и демони, духове, светии, както и други същества.

⁵ Tambiah, Stanley. (1979, ©1981). *A performative approach to ritual*, London: The British Academy цитирано по: http://docshare.tips/bellcatherine-ritual-perspectives-and-dimensions_58c14e0eb6d87f01538b550b.html, посетен на 12.04.23

социалната структура.

По-голямата част от образователната литература, свързана с ритуала, подчертава общите принципи на структурно-функционалната теория на Дюркем като идеята, че ритуалите обединяват групи и общество, което води до първична форма на единство.

Изследването на антропологията на образованието позволява разбирането за влиянието на ритуалите и практиките върху обучението и развитието, както и анализа на взаимодействието между индивидите и институциите. Този подход също така допринася за по-широко разбиране на организационната култура в образованието и последствията от ритуалите и практиките в образователните институции.

Граймс представя критично валидиране на ритуалните изследвания. Той пръв определя **ритуала като въведена метафора и въплътен ритъм**, който включва върховен „висок“⁶ тип (литургия), фин тип (взаимодействие-ритуал) и „нисък“ тип (ритуализация). Той твърди, че ритуалните изследвания могат да бъдат разбрани основно по три начина: „като интердисциплинарна задача, като разделяне на религиозните изследвания или като фундаментална нова концептуализация – по отношение на действието – на самата религия“⁷.

Смятам за нужно да кажа, че „номотетичното изследване“⁸ на училищните ритуали би изисквало по-обширна извадка от училища. Въпреки това, това проучване по същество е идиографски казус на едно училище⁹, чиято цел е да се установят конкретни фактически ситуации. От решаващо значение е да се признае, че това изследване е само една концептуална „цел“ за изследване на училищната култура. В това проучване ритуалите в училищната среда служат като “територия“ на изследване, докато теорията на ритуалите е “карта“, обективен или интерпретативен модел. Този модел създава концептуални категории, дефинира теоретични параметри и предлага съответствие между данни, които изискват допълнително внимание. И все пак моделите неизбежно рамкират интерпретацията на наблюдаваните явления, подчертавайки определени аспекти на реалността за сметка на

⁶ Вж. Grimes, Ronald. (1984). *Ritual and illness*, Canadian Journal of Community Mental Health, vol. 3, no. 1, Spring, pp.55-65

⁷ Grimes, Ronald. (1987) 'Ritual studies', in Mircea Eliade (ed.), *Encyclopedia of Religion*, New York, Macmillan, and the Free Press.

⁸ Цитирано по: “Student-Teacher Interaction in Civic Education“; Michalis Kakos; PhD thesis University of York Department of Educational Studies 2007; <https://etheses.whiterose.ac.uk/9916/1/444701.pdf>, посетен 10.04.23

⁹ Навсякъде в текста, където пиша за „училища“, вместо за „училище“ имам предвид неща, характерни за цялата педагогика на Щайнер по света или общо за училищната институция като философия.

други.

Очевидно е, че настоящият модел на живот в училищната среда може да бъде подобрен, за да включи преди това пренебрегвани области на училищната култура. Всеки тълкувателен модел обаче има своите ограничения и се основава на конкретна гледна точка. Изучаването на училищните ритуали е един от начините за разбиране на динамиката на училищната култура, но не е единственият начин. Изследването на пресечната точка между ритуали и семейство, родство и социална структура е жизненоважно за получаване на цялостно разбиране на сложната социална система, която е училището¹⁰.

32. ВТОРА ГЛАВА: РИТУАЛИТЕ И ВСЕКИДНЕВИЕТО

Ритуалите винаги са свързани с осъзнаването и развитието на промените в социалния и културен живот. Олицетворявайки социалната динамика, ритуалът констатира проникването на новото в утвърдената, „легитимираща“ иновация.

Ценността на ритуала е във фиксирането на трансформацията на съществуващото, в посочването на момента на преход от минало към бъдеще.

В съвременното общество се развива различна ситуация. Тъй като структурата на социалната материя става все по-сложна, индивидът е изправен пред все по-нарастващо ниво на несигурност и неяснота как с кого да се държи, в какви конкретни ритуални практики да влезе и как да интерпретира новите социални чувства, които го завладяват всяка следваща минута. На преден план са процесите, свързани с нарушаване на обществения ред, нарушаване на рутината на всекидневието, изместване и сваляне на стари власти и появата на нови „звезди“, което означава нарастваща несигурност във функционирането на всички сегменти на съвременното „сложно“ общество.

Всекидневието предоставя на индивидите възможност за участие в многообразни социални взаимодействия, които определят основата за разнообразни социални дейности и практики. Участниците интерпретират тези практики, които се разглеждат като представления на действителността и придобиват значение за членовете на общността, в която съществуват. Същевременно, тези практики се базират на разнообразие от семиотични ресурси (думи, жестове, визуални образци) и семиотични среди (домове, работни места, ресторанти), които хората интерпретират индивидуално или колективно. Семиотичният

¹⁰ Тук имам предвид училища, които носят запазената марка Валдорф или Щайнер и са част от световната мрежа, създадена по модел на първото учебно заведение в Щутгарт през 1919 г. от Рудолф Щайнер.

анализ на тези практики води до въвеждането на идеята за контекстуализация, тъй като всеки семиотичен знак придобива значение единствено в контекста, в който се среща. Този контекст включва тясна връзка с останалите знаци и социалните актьори, които ги използват. Вербалните и невербалните знаци допринасят за изразяване на становища, емоции и ценности, което съответно води до формиране на индивидуални идентичности.

Джак Дъглас, виден социолог, чиито творби¹¹ имат значително влияние върху разбирането на всекидневието като критичен компонент на всяка теория за социалния свят подчертава важността на микро-социологията и изучаването на поведението на хората в всекидневните им ситуации. Основната идея в работата на Дъглас е, че истинското разбиране на социалния свят произтича от детайлното изследване на всекидневните практики и взаимодействия между хората. Той счита, че теории, които се фокусират само върху макро-структури и общи принципи, често пренебрегват значителни аспекти от живота на хората, които са от съществено значение за формирането на социалните отношения и динамика.

Накратко, понятията етнография, социология, всекидневие и реалност са от съществено значение за разбирането на социалните явления и динамика. Етнографията осигурява уникална гледна точка за изследване на социалния живот, като акцентира върху важността на първичното наблюдение и потапянето в изучавания културен контекст. Този метод предоставя средство за разбиране на миросгледа и практиките на изследваните общности, давайки възможност за анализ на социални процеси, които може да не са лесно разпознаваеми чрез други методологии.

Социологията, от своя страна, разглежда обществото по-широко, фокусирайки се върху моделите на поведение и социални структури, които излизат извън опита на отделните участници. Чрез изследване на социалните институции и тяхната роля във формирането на поведение социологията цели да идентифицира и разкрие социалните сили, които моделират нашето съществуване.

Всекидневието представлява контекста, в който социалните процеси се развиват и оформят. В рутините на всекидневния живот наблюдаваме как социалните структури се интегрират и осъществяват от индивидите. Феноменологията изтъква значението на разбирането на “тук и сега“ на всекидневието, тъй като именно чрез светските дейности се конструира и преживява социалната реалност.

¹¹ Douglas, J. (ed.) (1981 [1971]) *Understanding Everyday Life*. London: Routledge & Kegan Paul.

И накрая, самата реалност е сложна и многоаспектна концепция. Макар да е изкушаващо да се разглежда реалността като обективна и неизменна, социолозите и феноменолозите признават значението на субективния опит при оформянето на нашето виждане за света. В крайна сметка, разбирането на социалния свят се основава на взаимодействието между обективните социални структури и субективния опит на индивидите. Академичните дисциплини като етнографията и социологията съдействат за разкриването на тези сложни взаимоотношения и динамични процеси, които се разгръщат в рамките на всекидневието. Така чрез обединяването на различни методологии и перспективи можем да разширим нашето разбиране за социалната реалност, като същевременно признаем и ценим разнообразието на опитите и вижданията на хората, които се изследват. Прилагането на разнообразни теоретични рамки и методи на изследване ни позволява да разглеждаме социалните явления от различни ъгли, давайки ни по-богат и нюансиран анализ на социалния свят и неговите многослойни аспекти.

33. ТРЕТА ГЛАВА: ОРГАНИЗАЦИИ

В настоящото изследване разглеждам концепцията за организационна култура и практики от антропологична перспектива. Моята цел е да разбере тяхната структура, функция и предназначение, както и предизвикателствата, свързани с насърчаването на споделена идентичност и ангажираност към организационните цели.

Чрез това изследване не се опитвам да предоставя по-пълнен от съществуващия преглед на областта на организационните изследвания от гледна точка на антропологията, а да стимулирам по-нататъшни търсения и проучвания на ролята на ритуалите, митовете, символите и практиките във всекидневния организационен живот. Освен това, ще разгледам как антропологичните знания могат да допринесат за разработването на ефективни стратегии и инструменти за управление и подобряване на организационната култура и практики, като същевременно се вземат предвид многообразието на човешкото изживяване и различните контексти, в които организациите упражняват дейността си. От антропологична гледна точка разглеждането на различията между традиционните общества и съвременния свят е сред големите теми на дисциплината. Докато първоначално антрополозите се фокусираха върху общества с многообразни форми на социална организация и малко формални институции, днес организациите са присъщи на всяка една

група от хора. В „племенния“ свят социалната организация често се държи на роднински връзки, семейни и локални социални структури като възрастови групи, шамански съюзи и месиански движения. В съвременните общества обаче, наблюдаваме всеобхватното присъствие на организации като църквата, училището, болниците и държавните институции.

Съществуват различни работещи стратегии за развитие на училищната култура.

Някои от тях включват:

- Провеждане на обучения и работилници за учители, насочени към развиването на ефективни педагогически практики и подобряване на взаимодействието с учениците.
- Осигуряване на ресурси и материали за подпомагане на иновациите и творчеството в учебния процес.
- Създаване на възможности за сътрудничество между ученици, учителите и родителите, като се организират обществени проекти или дискуссионни форуми.

В обобщение, подхранването на една жизнена училищна култура е непрекъснат процес, който изисква активното ангажиране на всички заинтересовани страни, включително ученици, учители, администратори и родители. Чрез насърчаване на откритата комуникация, възприемане на разнообразието и редовно оценяване и усъвършенстване на традициите, ритуалите и церемониите, училищата могат да създадат среда, която подкрепя благосъстоянието, мотивацията и успеха на всички свои членове. Тъй като концепцията за училищната култура продължава да се развива, от решаващо значение е училищата да останат адаптивни и ангажирани с насърчаването на динамична, приобщаваща и грижовна среда, която дава възможност на всекиго да процъфтява както академично, така и лично.

В обсъжданата литература [Kapferer 1981, Turner, 1969; McLaren, 1986] се подчертава, че ритуалите са важен механизъм за предаване на ценности и идеологии в обществото. Чрез тях се формират идентичности, общности и култури, а също се поддържат и укрепват във времето. Ритуалите съдържат символични действия, които имат дълбок смисъл за участниците в тях и помагат да се поддържат и развиват ценности и идеологии в обществото (Гиърц). Те не са просто формални събития, а по-скоро място, където идеи и ценности се изразяват и споделят, като така играят важна роля в изграждането на социалната реалност. Ритуалите са съществен елемент в културното наследство на една общност и се превръщат в мощен механизъм за създаване на същност и идентичност в

обществото. Съгласно Корнуол и Пърлман¹², ритуалите играят съществена роля в живота на организациите, като помагат на членовете да си припомнят и да запазят ценностите на организацията. Те също така улесняват интеграцията на нови членове и предаването на корпоративната култура. Ритуалите в работната среда могат да бъдат разделени на четири основни категории:

- *Ритуали при постъпване на работа:* тези ритуали обикновено се провеждат, когато нов член се присъединява към организацията. Те могат да включват „отворени врати“, обучение и други видове въведение, които имат за цел да запознаят новите сътрудници с ценностите, правилата и процедурите на компанията.
- *Ритуали за отличаване:* тези ритуали се използват за подчертаване на важни събития или постижения в живота на организацията. Те често са свързани с тържествени празници, церемонии и награждавания, които показват постиженията на отделни служители или цели екипи.
- *Интегриращи ритуали:* тези ритуали имат за цел да сплотят екипа и да изградят корпоративния дух. Те са особено важни за предприемачите и образователните институции, които обучават бъдещите лидери. Интегриращите ритуали могат да включват общи събития, тренировки, работилници или тиймбилдинг инициативи.
- *Възобновяващи ритуали:* тези ритуали се използват за поддържане на мотивацията и ангажимента на членовете на организацията към ценностите и целите на компанията. Те могат да включват периодични срещи, обратна връзка, преглед на постиженията и други дейности, които помагат на служителите да се ангажират с ценностите на организацията и да работят заедно за успеха ѝ.

Ритуалите, традициите и церемониите играят важна роля в общността като подсилват връзките между нейните членове и укрепват колективната идентичност. Те придават на всекидневието по-голяма значимост и смисъл, като подчертават важните ценности и традиции, които дефинират общността. Без ритуали и традиции образователните институции и други общности биха били лишени от допълнителната сила и енергия, която те генерират, и биха били ограничени до рутинните действия на всекидневието.

Какви са ефектите от включването на ритуали в организационната култура на

¹² Вж. Cornwall, J.R., Perlman, B. *Organizational entrepreneurship*. IRWIN, Boston, 1990, pp. 67 - 73

валдорфското училище в България?

Включването на ритуали в организационната култура на валдорфското училище в България има редица ефекти, които допринасят за успеха на училището и самочувствието на учениците, и увереността в традициите от страна на учителите, учениците и родителите:

- Укрепване на общността
- Ритуалите помагат за утвърждаване на общите ценности и норми, които са основа на валдорфското образование. Те дават на участниците ясен смисъл и насока за това, какво се очаква от тях и как трябва да се взаимодейства с другите.
- Приобщаване към културата: Ритуалите помагат на новите ученици, учители и родители да се адаптират към културата на валдорфското училище и да се чувстват приети и ангажирани. Това улеснява интеграцията и укрепва усещането за принадлежност.
- Стабилност и предвидимост: Ритуалите създават стабилна и предвидима среда, която е важна за учениците, учителите и родителите. Това допринася за намаляване на стреса и подпомага успешното справяне с предизвикателствата на учебния процес.
- Подобряване на репутацията: Ритуалите могат да повишат репутацията на валдорфското училище в България, като подчертават неговите уникални ценности и подходи. Това може да привлече нови ученици, учители и родители, които се интересуват от алтернативни форми на образование и цялостно развитие.

34. ЧЕТВЪРТА ГЛАВА: ПРОИЗХОД И СЪЩНОСТ НА ВАЛДОРФСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Учебната програма в училищата Валдорф/Щайнер е създадена по такъв начин, че да проследява възрастовите промени в интересите и уменията на децата. Този подход гарантира, че образованието е в синхрон с етапите на тяхното развитие. Учителите в тези училища преминават през специализирано обучение, свързано с развитието на детето и продължават да изграждат своите познания и умения в тази област през цялата си професионална кариера, като използват наблюденията си върху децата в учебната среда. Концепцията за тристранната природа на човешките същества – включваща както дух, душа и тяло, така и мисъл, чувство и воля – лежи в основата на валдорфското образование. Рудолф Щайнер в своята поредица от лекции *Основи на образованието*¹³ в Щутгарт,

¹³ Steiner, Rudolf, *The Essentials of Education*, Hudson, NY, 1997: Anthroposophic Press, 1971. Lectures given in April 1924, in Stuttgart, Germany.

Германия, подчертава, че във валдорфските училища не се преподава антропософия, а по-скоро че антропософията служи като основа за техните методи на преподаване. Валдорфският подход към образованието се простира отвъд външните техники, като учителите култивират знания за тялото, душата и духа на всеки отделен ученик, разпознават духовните сили, които всяко дете носи от своето предземно съществуване.

Във валдорфското образование учителите служат като водачи и фасилитатори, подхранвайки уникалните таланти и силните страни на учениците и насърчавайки тяхното развитие като цялостни личности. Този подход култивира дълбоко разбиране за света и самосъзнание, и подготвя учениците да водят смислен и пълноценен живот. Като приоритизира тристранната природа на човешките същества, валдорфското образование предоставя холистичен подход към ученето и развитието, който подготвя учениците за предизвикателствата и възможностите на бъдещето.

Учебният процес включва представяне на нов материал, припомняне и развитие на собствени мнения и връзка с него, и развитие на аналитично мислене и осъзнаване на концепции. Всяка фаза е важна за обогатяване на знанията и разбирането на материала, като учениците имат възможност да го осмислят и адаптират според собствения си опит и разбиране.

Такъв подход към обучението подпомага активното учене и индивидуализацията, като учениците могат да разбират материала по по-дълбок и значим начин. Това също така помага за изграждане на стабилни основи и развитие на критично мислене в учебния процес. Валдорфското образование и държавните училища в България могат да се сравняват и анализират по отношение на методики, практики и цели¹⁴. Държавните училища обикновено следват централизиран учебен план, който акцентира върху академичните постижения, измервани чрез стандартизирани тестове. Държавните училища често ограничават изкуството, музиката и движението до определени часове или извънкласни дейности. Валдорфските училища обаче интегрират изкуството и творчеството във всички аспекти на учебния процес, като подкрепят развитието на социални, емоционални и когнитивни умения на децата. Държавните училища обикновено приемат стандартно учебно обкръжение, със структурирани класни стаи, разпределени по предмети. Валдорфските училища предлагат

¹⁴ Вж. повече в книгите: Чавдарова, Ал. (1998): *Реформаторски идеи за възпитанието и обучението в България от първата половина на XX век*//История на педагогиката и българското образование. София, с. 385 – 391.; Чавдарова, Ал. (2007): *Wilhelm Dilthey (1833 – 1911) – основоположник на духовно-научната педагогика* //Годишник на СУ, Книга Педагогика, т. 100, с. 67 – 92.; Чавдарова, Ал. (2008). *Рудолф Щайнер и валдорфското училище: Историкопедагогическа реконструкция и съвременни рефлексии*. Габрово.

по-гъвкаво и естествено обкръжение, което насърчава свободното движение, сътрудничество и изследване на околната среда.

В заключение, валдорфските училища също празнуват сезонните фестивали и ритуали през цялата година. Тези тържества се основават на променящите се сезони, природните цикли и ритъма на земята. Те имат за цел да помогнат на учениците да се свържат с природата, да задълбочат своето духовно разбиране и да изградят чувство за общност. Празниците и ритуалите са дълбоко вкоренени в антропософията, духовната философия, разработена от Рудолф Щайнер. “Антропософията учи, че животът има духовно измерение и че хората са част от един по-голям духовен свят. Това духовно измерение се отразява в променящите се сезони, циклите на луната и звездите и естествения свят около нас.”¹⁵

В следващата глава за теоретичен анализ ще изследваме значението на тези ритуали и празници в контекста на валдорфското образование и антропософията. Ще разгледаме ролята, която тези тържества играят в развитието на духовното и морално разбиране на учениците и ще разгледаме начините, по които тези тържества отразяват ценностите и вярванията на валдорфската общност. В крайна сметка моят анализ ще подчертае значението на тези ритуали и празници за укрепване на един холистичен и духовно обоснован подход към образованието и как това се извършва всекидневно, за да може **от рутината чрез ритъма да се стигне до ритуализацията.**

35. ПЕТА ГЛАВА: АНАЛИТИЧНИ ПОДХОДИ КЪМ РИТУАЛИТЕ ВЪВ ВСЕКИДНЕВИЕТО И ПРАЗНИЦИТЕ ОТ ГОДИШНИЯ КАЛЕНДАРЕН ЦИКЪЛ В СОФИЙСКОТО ВАЛДОРФСКО УЧИЛИЩЕ „ПРОФ. НИКОЛАЙ РАЙНОВ“ (СВУ)

Прекарах точно пет години във валдорфското училище „Проф. Николай Райнов“ в София (СВУ), като още от първия месец бях поканен да участвам в почти всички училищни дейности. Имах възможност да посетя всяка група в детската градина и всеки клас в училището, дори и тези, на които не преподавах. Това ми даде възможност да си създам детайлна картина за случващото се от първо лице. Имах достъп до сценариите за празненствата, правех снимки и видеозаписи, водех полеви бележки и събирах данни след провеждането им под формата на полуструктурирани интервюта и няколко анкети. Колегите

¹⁵ Цитат от свободна беседа със С.В. по повод празниците в СВУ., проведена през есента на 2021г.

бяха уведомени¹⁶ за това, че освен да работя в организацията, имам за цел да изследвам процесите и най-вече онези специфични неща, които дават облика на училището, създават неговата неповторима атмосфера и тъкат културните нишки, обвързващи го с онова първо училище в Щутгарт, основано през далечната 1919 година от самия Рудолф Щайнер¹⁷.

От гледна точка на укрепващото съзнание на детето преходът от словесност към грамотност отразява историческия и културния преход на традициите за въвеждане на образоваността. Смятам, че посредством грамотността и писменото слово съзнанието се реструктурира значително, а от гледна точка на методологията, осмислянето на този фактор се усеща за години напред. Фундаменталните различия между съзнанието преди и след грамотността са следните: речевото съзнание е митично, докато грамотността клони към рационална и историческа чувствителност. Ситуативното мислене, пример за което са гатанката, баснята, притчата или метафората, е сравнимо с логическото мислене, определенията, категориите или силогизмите. Говорното мислене е свързано с конкретни умствени образи, за разлика от абстракциите. Устният език дава характеристики, писменият език структурира и определя. Мисленето преди грамотността често се изразява във формата на колективни, общностни, контекстуални спомени, свързани с ритуала и ситуацията, докато образованата памет е индивидуална и овътрешнена.

Като участник-наблюдател във валдорфската образователна среда, бих искал да разширя критическите коментари по отношение на моя опит и проучване. Въпреки че прекарах няколко години в училището, трябва да се отбележи, че това време може да не е достатъчно, за да разкрие всички нюанси на ритуалите и общността. Би било полезно да се разгледат допълнителни валдорфски училища, за да се осигури по-широк контекст и да се разберат потенциалните различия в ритуалните практики.

Също така е важно да се отбележи, че погледът ми на изследовател може би е бил ограничен поради културните, социалните и лични фактори, които оказват влияние върху моите наблюдения и интерпретации, въпреки интервютата, беседите, споделянията на открити четения и дискусиите с колегите.

Относно съществуващите ритуали, бих искал да подчертая, че моят анализ може би не разкрива всички аспекти на тяхната динамика и взаимодействия с други практики и

¹⁶ Виж приложение 14

¹⁷ Виж приложение 5

убеждения в училището. Тук трябва да се вземат предвид историческите, културни и социални контексти, в които ритуалите се развиват и се осъществяват, както и начините, по които те могат да бъдат адаптирани и променени в зависимост от нуждите и предпочитанията на общността.

Освен това бих искал да подчертая важноста на съображенията за власт и влияние в контекста на училищните ритуали. Въпросите за контрол и авторитет могат да имат важна роля в определението на това кои ритуали се практикуват и как, както и във взаимодействието между различните групи в училищната общност. Разбирането на тези аспекти може да помогне за разкриването на скрити структури на доминация и съпротива и да предложи пътища за преодоляване на проблеми и неравнопоставеност.

Накрая, трябва да се разгледа и възможността за различни тълкувания на ритуалите от страна на различните заинтересовани страни. Разбирането на значението и функциите на ритуалите може да варира значително между учители, ученици и родители, както и между различни социални и културни групи. Това може да доведе до конфликти и противоречия, които изискват по-сложни и деликатни стратегии за преодоляване на различията и за разработване на общо разбиране и приемане на ритуалите.

И накрая, от съществено значение е училищата да бъдат проактивни в справянето с външни фактори, които могат да повлияят на училищната култура като правителствени политики, обществени промени или глобални събития. Когато са информирани и ангажирани, училищата могат по-добре да се справят с тези предизвикателства и да сведат до минимум потенциалното им негативно въздействие върху училищната общност.

Някои от основните констатации от теренната работа включват следното:

1. Ритуалите в СБУ се разглеждат като неразделна част от образователния процес, а не като обикновени формалности или празни традиции.
2. Ритуалите осигуряват усещане за приемственост и принадлежност към училищната общност, както и възможност за себеизразяване и творчество.
3. Ритуалите също могат да бъдат източници на конфликт и съпротива, тъй като различните заинтересовани страни имат различни очаквания и тълкувания на тяхната цел и значение.
4. Ритуалите могат да бъдат адаптирани и трансформирани с течение на времето, тъй като училищната общност се развива и реагира на променящия се социален и

културен контекст.

Тези констатации предполагат, че ритуалите във всекидневието не са статични или еднообразни, а динамични и разнообразни, отразявайки сложните взаимодействия между индивидуални и колективни идентичности, ценности и практики. Практиките на организационната култура, включително ритуалите, не са само символични или декоративни, но са дълбоко вградени в социалната и психологическа динамика на човешкото взаимодействие и създаване на смисъл.

Бих искал да подчертая, че въпреки че изследването идентифицира някои важни аспекти на ритуалите в СВУ, то не разглежда детайлно различните видове ритуали и тяхното значение за различните групи от участници. Бих предложил по-голямо разглеждане на контекста, в който ритуалите се извършват и на начина, по който те се преплитат с други аспекти на училищния живот и създават сложни и динамични социални и културни взаимодействия. Освен това анализът може да се разшири, за да включи и сравнение с ритуалите в други типове училища или образователни институции, което би помогнало да се разкрият по-широки закономерности и различия в практиките на организационната култура. Накрая, е важно да се има предвид, че антропологичните изследвания трябва да вземат предвид разнообразните гласове и гледни точки на участниците, като се фокусират върху тяхната собствена перспектива и тълкуване на ритуалите, а не само на наблюдения и интерпретации на изследователя. Включването на тези множество гласове и опити би обогатило анализа и би предложило по-пълноценно и нюансирано разбиране на ролята и значението на ритуалите в училищната култура и образователния процес.

Анализирайки ритуалите в контекста на символичното взаимодействие, те могат да се разглеждат като посредници на културни кодове (когнитивна и жестава информация), които оказват влияние върху „възприемането и разбирането на учениците. Ритуалите въвеждат и “повърхностната структура“ и “дълбоката граматика“ на училищната култура. Ритуалите може да се считат за жестови и ритмични модели, които улесняват навигирането на учениците между разнородни символни системи, приети от обществото като цяло и укрепени от доминиращата култура“¹⁸.

Когато разглеждаме училището като ритуално - перформативна среда, си осигуряваме благодатна основа за разбиране на начина на работа на педагогическия опит. Ключово за

¹⁸ Цитирано по: “Student-Teacher Interaction in Civic Education“; Michalis Kakos; PhD thesis University of York Department of Educational Studies 2007; <https://etheses.whiterose.ac.uk/9916/1/444701.pdf>, посетен на 10.03.23

това изследване е разбирането, че ритуалите символично предават социални и културни идеологии и че е възможно да се знае как идеологиите вършат „своята „работа“ чрез изследване на ключовите символи и фундаменталните парадигми на ритуалната система“¹⁹.

3.6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Във всекидневието на една субкултура като училищната или, да речем, отдел в рамките на една компания, се наблюдават множество разлики спрямо сходна субкултура или подобна група, например от друг отдел в същата или подобна като тип организация. Причините за това, както стана ясно, може да са разнообразни. Сред най-важните бих открил социалния ред, който се формира от индивидуалния опит на участниците и спецификата на тяхната *communitas*. Това, което вижда външният наблюдател, е повърхностното равнище на ритуалност, но не и дълбоката структура, на която се държи всичко.²⁰ Стратегията на етнографското изследване се разгръща и добива своята реализация при имерсивни, дълговременни проучвания, когато етнографът е потопен в съответната среда, изпитва върху себе си начина на живот, субкултурен контекст²¹ и преживее различните стадии на всекидневието, премине инициация и е припознат като част от групата. Приносът и автентичността, която произтича от такова „имерсивно наблюдение“, е незаменимо. Умелият баланс от наблюдение и участие²² действа в по-голяма степен положително на обекта на изследване. Така в СВУ, след като бях приет за член на колектива, преминах и квалификационен курс по валдорфска педагогика, който се проведе между 2018 и 2021 година и с този своеобразен ритуал на инициация, официално придобих квалификацията²³ да говоря, правя и пиша за тази педагогика. Заедно с мен в курса бяха две трети от останалите педагози в училището, което улесни моето „инкорпориране“²⁴ в колектива и възможността да провеждам необезпокояван нужните ми наблюдения. Всеки

¹⁹ Цитирано по: Pedagogy as Ritual: How Teachers use Rituals to foster their Mythical values in the Early Childhood Classrooms? Grace LAU Hong Kong Inst of Education, Kwok Keung HO Lingnan University, Έρευνα στην Εκπαίδευση, 1(1), 108–152. <https://doi.org/10.12681/hjre.8795>, <https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/hjre/article/view/8795>, посетен на 10.03.23

²⁰ Lévi-Strauss, Claude (1963) *Structural Anthropology*, trans. Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf, New York: Basic Books

²¹ Bryman, A. (2012). *Social research methods*: Oxford university press. p.432

²² Gold, Raymond L. *Roles in Sociological Field Observations* Social Forces, Volume 36, Issue 3, March 1958, pp. 217–223

²³ Проп, Владимир. *Морфология на приказката*, София, 1995 г

²⁴ van Gennep, A. (1960). *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press

въпрос от моя страна беше тълкуван като естественото желание на новопосветения да знае повече за мястото и дейността на групата, на която е станал член. Подробните описания (Geertz 1975) често изискват навлизане в личното пространство, а спецификата на подобни групи с херметичен характер на същинското, което ги характеризира²⁵ е, те да бъдат изучавани с малки стъпки и преминаване през различни кръгове на доверие, докато бъдеш посветен в техните мистерии²⁶. Основният риск за мен представляваше възможността да загубя своите собствени критични оценки на случващото се и да приема за обичайно разбирането на моите респонденти по въпросите, които изследвах. Смятам, че това не се случи поради два факта. Самите те се намираха в процес на изграждане на такива виждания, силно повлияни от обучителния тригодишен семинар, а аз имах възможността да наблюдавам в движение как се изменя една или друга практика, повлияна от това обучение. Вторият момент е свързан с постоянната рефлексия, която възприех като навик още от първия ден и критичните бележки, които водех при всеки удобен повод. Нагласата ми да не приемам нищо за даденост и да „направя познатото проблемно“, но и възможността за автоетнография, пречупена през моите най-ранни спомени и преживявания в подобна, макар и неинституционализирана среда²⁷, ми дадоха възможност за неочаквана двойна проверка на автентичността на наблюдаваното.

И накрая, колегите ми знаеха през цялото време, че освен текущите ми задължения като част от организацията аз имам и друга задача, а именно да проведа етнографско изследване върху практиките от всекидневието и годишния календар. Беше ми оказвана ценна ресурсна помощ с книги от личните колекции на някои преподаватели, както и разкази за предишни години и как са се изменяли определени рутини и ритуали през годините. Това ми даде възможност да стигна почти до началото на съществуване на училището и изпълни донякъде друга моя цел, а именно да проследя жизнения цикъл на институцията и неговите формиращи етапи.

Как можем да изучаваме всекидневието? Кои методи на изследване са най-подходящи и защо? Отговорите на тези въпроси зависят от това кой аспект от всекидневието ни интересува и какви данни искаме да съберем. Изборът на метод за изследователя ще отразява неговата онтологична позиция (как мисли социалния свят) и съдържа

²⁵ Тук имам предвид антропософията и разпространеното за нея недоверие като нещо сектантско и на което се гледа с подозрение. Н.Й.

²⁶ Прокофиев, Сергей. (2009) *Рудолф Щайнер и Крайъгълните Мистерии на нашето време*, Даскалов

²⁷ Имам предвид собственото си детство и начините, по които съм бил възпитаван и отглеждан., Н.Й.

епистемологична позиция (това, което той смята, че се счита за валидни знания). Опитваме ли се да разкрием значението, което хората придават на действията си, начина, по който изграждат собствените си социални светове и да ги отчетем (интерпретативна епистемология) или да очертаем модели и тенденции в социалното поведение въз основа на обективно числени измервания (позитивистка епистемология)? Целта събиране на качествени данни ли е (думи и текст) или количествени данни (числа и статистика)?

В горните глави разгледахме някои от методите на социалните учени, използвани за изучаване на трите измерения на всекидневието ни: **социален ред, ритуали и рутини**, както и предизвикателствата към това, което приемаме за даденост.

Образователният процес във валдорфското училище се съгласува с концепцията за ритуален процес, тъй като ритуалите са вградени във всекидневието на училището и са важна част от учебния план. Ритуалите подпомагат развитието на децата на физическо, умствено, емоционално и социално ниво. Те също така създават структура и ред в учебния процес, което спомага за създаването на благоприятна среда за обучение и развитие.

В рамките на това разследване бяха разгледани редица въпроси. Сред тях бих открил следните:

- Как ритуалите биват включени и се реализират във всекидневния живот на една организация?
- Взаимодействията и закономерностите на училищното обучение като система
- Разполагането на двата корпуса от училищни знания (тоест явни и скрити учебни програми).
- Как ритуалите са свързани с основните перспективи, които преподавателите използват за планиране, организиране и оценяване на това, какво се случва в училището?
- Как негласно ритуалите на всекидневното училищно обучение (чрез техните доминиращи символи и коренни парадигми) изграждат учебния процес?
- Оказват ли същите ритуали въздействие върху интенционалността и живия опит на учениците?

Моята задача беше да позиционирам изследванията върху ритуала в рамките на една пластична теория за образователната практика, като намеря път между съображенията на

антрополози, социолози и изследователите на образованието. Това е доста по-сложна задача от това да разделя формално училищния живот на „профанен“ и „сакрален“. Имаме работа със символни процеси, които не се разделят на чисти теоретични категории, но които се припокриват и припознават един друг с различните смислови равнища. За да се свърже понятието за ритуал с преживяването на „това да те обучават“, при това в *строга дефинирана среда на свобода*²⁸, която задължава, е сходно на поне един от подвизите на Одисей по обратния му път към Итака.

3. ПРИНОСНИ МОМЕНТИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Има няколко наистина открояващи се достижения на това изследване. За първи път в България, за такъв дълъг период от време (5 години), прекаран на терен в събиране на данни, които са богат източник на информация за всеки, занимаващ се с училищна етнография, алтернативно образование, антропософия, антропология на малките групи и организационна култура. Това изследване показва как от първоначалната си доктрина, валдорфското образование е приело един адаптивен холизъм, който да събере всички иновативни за времето си практики, без да бъде всеядно чудовище, което да потъне в нарцистична дрямка. Основните педагогически подходи и особено практиките в ранна детска възраст показват една изключителна жизнеспособност и адаптивност във време, което е особено критично към традицията и консерватизма на отминалите епохи. Виталността на организацията е резултат от непрекъснатите усилия на хората, работещи в него да организират учебния процес и всекидневния живот по начин, който да остане верен на принципите на Рудолф Щайнер, да бъде официално разпознат от институциите в България, но и да застане в авангарда на образователните подходи.

Това, както самият Щайнер изтъква, се дължи на трите способности в троичния организъм (учители, родители, деца), а именно „мисъл“, „чувство“ и „волеизявление“ да бъдат приведени в действие и хармонично развитие. Това се постига с една добре балансирана учебна среда, а тяхното развитие, от своя страна, създава условия за такава. Ритуалите са неотменна част от подобна екосистема, в която практикуването на каквото и да било с мисъл, чувство и осъзната воля води до неговото живо вписване в световния ред, а

²⁸ Това в есенция, е същността на атмосферата във валдорфските училища по света. Всичко се основава на свобода, която е внимателно регулирана с наставления, символно съдържание, прецизни определения на нещата, които се случват и онова, към което да се стремят учители и ученици. Н.Й.

оттам несетне е единствено свободата.

Както посочих в увода на четвърта глава, наследството на Рудолф Щайнер е сравнително малко известно, предвид неговата херметичност и академична стигма, класифициращо го към култовете и квазинаучните полета на мисълта.

Научно-теоретичните приноси в дисертационната работа включват:

- Анализ на концепцията за ритуалите в социалния и образователния контекст - разглежда се актуалната литература и теоретичните основи, свързани с ритуалите и тяхната роля във всекидневието и образованието.
- Изследване на ритуалите във Валдорфското училище - провежда се подробно изучаване на ритуалните практики, които се прилагат във Валдорфското училище в София. Това включва анализ на техните цели, символика, форми и последици за училищната общност.
- Идентифициране на ключовите аспекти на ритуалните практики - създава се обобщение на изследваните ритуали и тяхното значение за организационната култура. Особено внимание се обръща на тяхната роля в създаването на общност, установяването на традиции и подкрепата на учениците и персонала.

Методичните приноси включват:

- Разработване на методология за изследване на ритуалите - представя се систематичен подход за изследване и анализ на ритуалните практики в образователна среда. Този методологически модел може да бъде използван в бъдещи изследвания и практически приложения.
- Предоставяне на инструменти за оценка на ефективността на ритуалите - предлагат се инструменти и процедури за измерване на въздействието на ритуалите върху училищната общност. Тези инструменти подпомагат организационното развитие и подобряването на културата в училището.

Научно-приложните приноси включват:

- Практически примери за прилагане на ритуалите - представят се конкретни примери

за ритуални практики, които могат да бъдат приложени във Валдорфското училище и други образователни институции. Тези примери служат като ръководство за учители и ученици за създаване на собствени ритуали.

- Препоръки за подобряване на ритуалните практики - дисертацията предлага конкретни препоръки и стратегии за развитие на ритуалите в училищната среда, с цел подобряване на организационната култура и постигане на по-добри образователни резултати.

Приносите с потвърдителен характер включват:

- Емпирическо изследване - провежда се емпирическо изследване, базирано на наблюдения, анкети и интервюта с учители, ученици и родители във валдорфското училище. Резултатите от изследването подкрепят и потвърждават тезите и заключенията, изложени в дисертацията.
- Практическо приложение - предложените методи, инструменти и препоръки могат да бъдат приложени във валдорфското училище и други образователни институции, като така се осигурява практическа стойност и полза от изследването.

Дисертацията "Ритуалите във всекидневието. Практики на организационната култура във Валдорфското училище в София" представя обширен анализ на ритуалите в образователна среда и техния принос за организационната култура. Тя предлага научно-теоретични, методични и научно-приложни приноси, които са базирани на емпирични данни и практически примери. Дисертацията има потвърдителен характер чрез изследване и приложение на предложените методи и препоръки. Резултатите от изследването създават основа за бъдещи развития в образователната среда и подобряване на организационната култура в училищата.

В следствие от работата ми в училището се измени силно отношението към собствената празнична символика, организира се по-ефективно комуникацията между учителите, управителният съвет заръча изготвянето на Годишен празничен календар и потящото му обвързване с българската традиционна обредност. Ще бъде изучена възможността от свързването на антропософската традиция с празници като Водици, Благовещение, Сретение Господне, Петдесетница и други.

Авторът е сред поканените да допринесе с експертизата си и е включен в нарочен съвет по

гореописаните задачи със срок 1 януари догодина (2024)

4. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Yotov, Nayden. (2022). *Фършанги – празникът на лудориите. От средновековния карнавал до една съвременна банатска традиция*. б. 123., в Мисъл, Слово, текст, т.6 (12), 2022г. Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарски“, ISSN 2815-2816
2. Yotov, Nayden. *Rites of Passage at Waldorf Schools. First Day in School* (Sofia, 2018). An Anthropological Perspective , p 119, Сборник, Sociocultural Dimensions Of Childhood Bulgarian Academy Of Sciences Institute Of Ethnology And Folklore Studies With Ethnographic Museum, Edited by Petya Bankova, Michelle Janning, Aude Le Guennec, Elya Tsaneva and Violeta Periklieva, Sofia • 2020 Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences
3. Йотов, Найден, *Паноптикум, власт и норма в публичните дисциплинарни пространства*, стр.219, Многоликата Наука. Сборник с доклади от Първите годишни докторантски четения На Катедра „Кинт“ В Унибит, София, 17.11.2020 г, Съставители: Тина Петрова, гл. ас. д-р, УниБИТ Соня Спасова, гл. ас. д-р, УниБИТ Нина Дебрюне, гл. ас. д-р, УниБИТ
4. Йотов, Найден, *Модуси на гледането. изображенията във всекидневния живот*, стр. 951 в Сборника Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век XVIII национална научна конференция с международно участие София, 1 – 2 ноември 2020 г, УниБИТ, © Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 2020 ISSN 2683-0094
5. Найден Йотов – превод „*Енума елиш. Вавилонската поема на сътворението*“ ISBN: 978-619-176-165-4, Година: 2020 ИК – Гутенберг, София

ИЗПОЛЗВАНА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА

1. Чаушев Павлин. (2020) *Играчките през социализма. В: Градиво за изследване на детето, децата, детството*. Кн. II, съставители: Маргарита Карамихова, Борислава Петрова, УИ „Св. Св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 228-242 и Хьойзинха, Йохан. (2000) *Ното ludens*. Издателство „Захари Стоянов“, София
2. Чавдарова, Ал. (1998): *Реформаторски идеи за възпитанието и обучението в България от първата половина на XX век*//История на педагогиката и българското образование. София, с.

- 385 – 391.; Чавдарова, Ал. (2007): *Wilhelm Dilthey (1833 – 1911) – основоположник на духовно-научната педагогика* //Годишникна СУ, Книга Педагогика, т. 100, с. 67 – 92.;
- Чавдарова, Ал. (2008). *Рудолф Щайнер и валдорфското училище: Историкопедагогическа реконструкция и съвременни рефлексии*. Габрово.
3. Фуко, М., 1998, *Надзор и наказание*, у-ско изд. Св. Климент Охридски, София.
 4. Проп, Владимир. *Морфология на приказката*, София, 1995 г
 5. Прокофиев, Сергей. (2009) *Рудолф Щайнер и Крайъгълните Мистерии на нашето време*, Даскалов
 6. *Педагогиката от края на XIX и началото на XX век* (Реформаторска педагогика) Монография, Колева, Мариела Тодорова, Рецензенти: проф. дпн. Албена Чавдарова, проф. д-р Маринела Михова, ISBN 978-954-471-548-9, Изд. Либра Скорп, 2019 г.
 7. van Genneп, A. (1960). *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press
 8. Turner, V. (1974). *Dramas, Fields, and Metaphor: Symbolic Action in Human Society*. Ithaca, NY: Cornell University Press.; Turner, V. (1983). *Body, Brain and Culture*. *Zygon*, 3, 221-245
 9. Tambiah, Stanley. (1979, ©1981). *A performative approach to ritual*, London: The British Academy цитирано по: http://docshare.tips/bellcatherine-ritual-perspectives-and-dimensions_58c14e0eb6d87f01538b550b.html, посетен на 12.04.23
 10. Steiner, Rudolf, *The Essentials of Education*, Hudson, NY, 1997: Anthroposophic Press, 1971. Lectures given in April 1924, in Stuttgart, Germany
 11. Pedagogy as Ritual: How Teachers use Rituals to foster their Mythical values in the Early Childhood Classrooms? Grace LAU Hong Kong Inst of Education, Kwok Keung HO Lingnan University, Έρευνα στην Εκπαίδευση, 1(1), 108–152. <https://doi.org/10.12681/hjre.8795>, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hjre/article/view/8795>, посетен на 10.03.23
 12. Lévi-Strauss, Claude (1963) *Structural Anthropology*, trans. Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf, New York: Basic Books
 13. Grimes, Ronald. (1987) 'Ritual studies', in Mircea Eliade (ed.), *Encyclopedia of Religion*, New York, Macmillan, and the Free Press.
 14. Grimes, Ronald. (1984). *Ritual and illness*, Canadian Journal of Community Mental Health, vol. 3, no. 1, Spring, , pp.55-65
 15. Gold, Raymond L. *Roles in Sociological Field Observations* Social Forces, Volume 36, Issue 3, March 1958, pp. 217–223
 16. Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic books.
 17. Douglas, J. (ed.) (1981 [1971]) *Understanding Everyday Life*. London: Routledge & Kegan Paul.
 18. Cornwall, J.R., Perlman, B. *Organizational entrepreneurship*. IRWIN, Boston, 1990, pp. 67 – 73
 19. Bryman, A. (2012). *Social research methods*: Oxford university press. p.432
 20. Brewer, John D. *Ethnography*. Philadelphia: Open University Press. 2000, p.10.
 21. Bell, Catherine, *Ritual: Perspectives and Dimensions*--Revised Edition Reissue Edition Oxford University Press; Reissue edition (December 29, 2009), p.xi
 22. “Student-Teacher Interaction in Civic Education“; Michalis Kakos; PhD thesis University of York Department of Educational Studies 2007; <https://etheses.whiterose.ac.uk/9916/1/444701.pdf>, посетен 10.04.23
 23. “Student-Teacher Interaction in Civic Education“; Michalis Kakos; PhD thesis University of York Department of Educational Studies 2007; <https://etheses.whiterose.ac.uk/9916/1/444701.pdf>, посетен на 10.03.23